

Богдан ЯКИМОВИЧ,
orcid.org/000-003-1597-1128
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник культури України,
професор кафедри історичного краєзнавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Україна, Львів) b.yakymovych@gmail.com

**ГЕНЕРАЛ ТАРАС ЧУПРИНКА (РОМАН ШУХЕВИЧ):
теорія і практика повстанської війни**

На підставі архівних та опублікованих документів, різноманітних публікацій – від публіцистики до наукових праць, автор, як воєнний і військовий історик ставить перед собою мету окреслити внесок Головного командира УПА генерала Тараса Чупринки (Р. Шухевича) в теорію і практику повстанської війни. Досліджено його діяльність як геополітика і стратега, заторкнuto питання так зв. «волинської трагедії» 1943 – 1944 рр., показано роль в організації підпілля, боротьби з червоними партизанами, вклад у воєнну науку, плекання української військової термінології.

Ключові слова: Роман Шухевич (Тарас Чупринка), Українська Повстанська Армія (УПА), Організація Українських Націоналістів (ОУН), стратегія і тактика повстанської війни, військова наука.

Літ. 40.

Bohdan YAKYMOVYCH,
PhD hab. (History), Professor,
Honorary Worker of Culture of Ukraine,
Professor of the Department of Local History of
Ivan Franko National University of Lviv
(Ukraine, Lviv) b.yakymovych@gmail.com

**GENERAL TARAS CHUPRYNKA (ROMAN SHUKHEVYCH):
The Theory and Practice of the Insurgent War**

At the beginning, the article includes unforgettable memories of the 90th anniversary of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) chief Roman Shukhevych (1907 – 1950). An outstanding historian of Ukraine, prof. Yaroslav Dashkevych, offered the theme of the festive speech (Lviv, 1997). The audience included the nearest allies of the general – his successor in all positions Colonel Vasyl Kuk, one of the leading ideologists of the insurgent movement Colonel Vasyl Galas and legendary field commander Cjlonel Vasyl Levkovich, who are now deceased.

Then the article outlines the main milestones of the leader's life and his activity as a politician and public figure, and provides a broad background to his achievements in the strategy and tactics of the war. On the basis of archival and published documents as well as various publications including scientific works, the author, as a war and military historian, being aware of the difficult task of revealing the talents of political leader and army commander, aims to summarize only the direction of precisely those kinds of his activity. However, much research work is still needed in order to understand R. Shukhevych's contribution to the theory and practice of the insurgent war.

The activity of the general as a politician and strategist is investigated in this study. The UPA's chief commander, having received solid general and military knowledge, as well as a great deal of practice in various positions in the regional leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), had a phenomenal intuition. The methods, suggested by R. Shukhevych included the involvement of Georgians, Azerbaijanis and other peoples living under Bolshevik Russia. The author also considers the role of the general in the development of the main points of the political platform, which rejects the one-party system in the Ukrainian Independent United State, and supports democratic freedoms of citizens, and which, on the initiative of R. Shukhevych, was approved at the Third Great Congress of the OUN. It was proved that the Chief Commander attempted to resolve the Ukrainian-Polish conflict in Volhynia in 1943 – 1944, but the main command of the Domestic Army of Poland (AK, Chief Commander General T. Komorovsky) was idle in this direction.

After the death of R. Shukhevych, which occurred on March 5, 1950, the command center that controlled the situation in the province and had a broadly expanded network of agents, along with liaison abroad, was lost. His death enabled the secret services of the USSR to send their agents to Germany, England, to arrest the envoys, who were directed by the OUN's foreign departments. This allowed Soviets to turn the organized struggle of the Ukrainian underground into the resistance of separate groups.

Key words: Roman Shukhevych (Taras Chuprynka), Ukrainian Insurgent Army (UPA), Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), strategy and tactics of insurgent war, military science.

Ref. 40.

Постановка проблеми. Почну з незабутнього спомину. У житті кожної людини, а особливо в науковців, громадських діячів є в житті якісь особливі, індивідуальні для кожного «зоряні хвилини». До слова, то однією з таких подій у мене була участь двадцять років тому в науковій конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Романа Шухевича – генерала Тараса Чупринки, яка відбулася у Львові заходами славної пам'яті великого українського історика професора Ярослава Дашкевича. Цінуючи мене за мої військово-історичні та військово-термінологічні праці, Ярослав Романович буквально безапеляційно заставив мене взяти в ній участь, означивши тему, де мало йтися про роль Головного командира УПА в розробці стратегії і тактики повстанської війни.

Я добре усвідомлював собі про відповідальність цього виступу, знав, що Я. Дашкевич збере унікальну аудиторію і не помилився. Серед слухачів були всі три на той час живі провідні полковники УПА – наступник генерала на найвищих постах політичного і військового проводу, голова Української Головної Визвольної Ради Василь Кук, полковники Василь Галаса та Василь Левкович – легендарні, справді незламні духом, провідники і польові командири. Це був момент, коли перед виступом я дуже хвилювався за зміст моєї доповіді перед такими фахівцями повстанської війни. Але яким я був щасливим, коли в перерві всі три полковники УПА міцно потиснули мені руку і подякували за той виступ. Окрилений, я розширив виступ і невдовзі опублікував його з благословення Я. Дашкевича окремою брошурою [38].

Аналіз досліджень. Ситуація з належною переоцінкою подій нашої історії після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. була сумною. Прізвища Р. Шухевича нема на сторінках довідників, що вийшли навіть до 10-ї річниці незалежності України [9], тому в результаті ми отримали серйозні проблеми в розбудові насамперед Збройних Сил, а, врешті, і національної держави. Тоді знову повністю зігноровано Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р. у Львові (голова уряду Я. Стецько), утворення в липні 1944 р. Української Головної Визвольної Ради – уряду Воюючої України (голова УГВР Кирило Осьмак, голова Генерального секретаріату Роман Шухевич) [34].

Правда, на помежів'ї століть справа хоч трішки зрушилася з місця – побачила світ низка цікавих студій, серед яких слід відзначити працю соратника генерала Петра Дужого [14] та монографію доцента Львівського національного університету ім. Івана Франка Юрія Киричука [19]. Та все ж важко навіть уявити безпечність високих керівників держави, котрі тоді відповідали за національну безпеку України.

На ювілей 60-річчя створення Української Повстанської Армії 2002 р. доводилося констатувати: на жаль, історіографія життя і діяльності її Головного Командира досить незначна. Ми маємо численні фрагменти спогадів про Р. Шухевича («Шуха», «Дзвона», «Щуку», «Тура», «Лозовського», генерала Тараса Чупринку), але цей матеріал розкиданий по багатьох періодичних виданнях, меморіальних збірниках.

Завдяки подвижницькій праці Петра Потічного та Миколи Посівнича 2007 р. в серії «Літопис УПА» побачив світ 45 том, де під однією обкладинкою вміщено все найкраще, на що не спромоглися українські науковці та публіцисти упродовж 15 років незалежності України. Книжка народилася у Львові, а з'явилася завдяки жертовності Федеральної Кредитової Кооперативи «Сума» (Йонкерс, Нью-Йорк, США). Справи поправилися – в часи великих сподівань і надій на відродження і становлення могутньої європейської держави Україна в часи Президента Віктора Ющенка українські патріоти святкували 100-річчя від народження справжнього лідера українських визвольних змагань 40-х рр. ХХ ст. Романа Шухевича. Ще тоді живими були багато його

соротників – Василь Кук, Левко Полюга, Василь Левкович та ін. Саме тоді Провідники національного руху Роман Шухевич та Степан Бандера отримали посмертно звання Героя України, які пізніше піддав ревізії зек-президент і зрадник держави Віктор Янукович. Саме через цього московського пахолка і розпочалася Революція Гідності, а скориставшись його зрадою, зажерлива путінська Росія анексувала Крим та розпочала бойові дії на Донбасі.

Події, що сталися в Україні в часи президентства В. Ющенко та після нього, частково сприяли, частково навпаки – протидіяли фундаментальним студіям про теорію та практику національно-визвольного руху в ХХ ст. Цього процесу антиукраїнські сили зупинити не могли. Тоді в Україні з'явилася низка досліджень про особу Головного командира Армії нескорених. Важливими стали книжки, написані соратниками генерала. Насамперед, це праця наступника генерала на всіх його постах Василя Кука [23]. Цікаві штрихи до біографії генерала дає книжка Богдана Чайківського [34]. До 100-річчя від народження Р. Шухевича Геннадій Бурнашов з розлогим коментарем опублікував дуже цікавий документ Міністерства Державної Безпеки УРСР, скерований до Москви [5], в Тернополі побачив світло денне збірник «Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України» [28], цінна краєзнавча студія Степана Кузика [22].

Попри всі складнощі з вірогідними архівними матеріалами, все-таки існують великі недосліджені масиви. Як справедливо відзначив проф. Ярослав Дашкевич у статті «Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА?» [33, 66], уважне і докладне, об'єктивне, безстороннє і критичне використання архівів Москви (зокрема, т. зв. Штабу боротьби з бандитизмом), Києва, Мінська, Варшави дасть можливість кинути нове світло на важливі проблеми історії ОУН та УПА, в тім числі й на діяльність найвищого проводу і головного командування. І ця робота, хоч, безумовно, не без труднощів, ведеться. Вийшли, окрім згаданих вище, праці монографічного характеру, збірки документів (І. Білас [3], В. Сергійчук [30], Є. Місило [1], А. Кентій [18.], збірники про депортації [13] та ін.). У 1995 р. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України спільно з Державним комітетом архівів України започаткував нову серію «Літопису УПА», де публікуються документи до історії УПА, що збереглися у вітчизняних архівосховищах.

Зрозуміло, що Роман Шухевич через вибрану ним самим долю не був людиною публічною, але зібрати та опублікувати в одній книжці все, що написано про генерала, підготувати науково-критичну біографію чи монографічне дослідження про його життя і діяльність вважаю дуже потрібною й нагальною справою: на нашу державу звалилася міць путінської Росії, що хоче знищити і нашу державу, і весь український народ. А це необхідно ще й тому, що покоління, виховане на писаннях Я. Галана, Клима Дмитрука, В. Масловського, В. Давиденка та їм подібних слабо розрізняє тих, хто поклав життя за незалежність, і тих, хто проти цієї незалежності боровся. Тому лише з початком Вітчизняної війни з Росією 2014 р., анексією Криму визнано вояків УПА як ветеранів війни, ми повернулися обличчям до патріотичного виховання нашого суспільства.

Нещодавно великим накладом (4 тис. прим.) у Харкові з'явилася в серії «Українці. Історія нескорених» науково-популярна монографія молодого львівської дослідниці Олесі Ісаюк [16], яка отримала всеукраїнський резонанс. Та особливо цінним є двотомник, який підготував невтомний працівник, відомий київський історик Володимир Сергійчук [29].

На увагу заслуговують також три дисертаційні дослідження, де йдеться також про життєву позицію Романа Шухевича: Івана Буковського «Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938 – 1939)» [4], Олександра Зайцева «Український інтегральний націоналізм (1920 – 1930-ті рр.): генеза, еволюція, порівняльний аналіз» [15] та, звичайно, Мар'яна Вахули «Роман Шухевич – військовий і політичний діяч України» [7]. Роблячи цей короткий історіографічний огляд не можу не згадати драматичну діалогію івано-франківського драматурга Ярослава Яроша – нове слово в сучасному українському письменстві [40].

Російська агресія показала прорахунки всіх керівників України в ігноруванні головної державної структури – Збройних Сил. Водночас ця агресія сконсолідувала націю, ми зупинили ворога та розпочали будувати сучасну армію. Тому, як ніколи, ми маємо глибоко вивчити та усвідомити свій власний досвід боротьби з тими, хто готовий будь-якими силами відібрати в українського народу його найбільший здобуток – незалежну, соборну і демократичну Україну.

Словом – тепер, враховуючи публікації попередніх років, доволі значну та різноманітну діяспорну літературу, дещо маємо, а, отже, слід нашим науковцям замислитися над науковою біографією про славетного військовика і патріота.

На цих та наведених вище документах та біографічних студиях ми й ґрунтуватимемо своє подальше дослідження.

Оцінити заслуги Романа Шухевича – генерала Тараса Чупринки як стратега і тактика повстанської війни – складне завдання, тому ставлю собі за мету означити лише узагальнено напрямки саме цієї його діяльності, оскільки для осягнення таланту одного з найвидатніших теоретиків повстанської війни ще потрібно здійснити значну дослідницьку працю. Це справа і відповідальна, і нелегка. Нові джерельні матеріали, а також узагальнення всього, що зібране і надруковане в діяспорі, відоме з публікацій про національно-визвольний рух в Україні, написане чужоземними авторами, дозволить значно доповнити, а то й переоцінити масштаби і досягнення боротьби українського народу за право жити в самостійній державі.

Виклад основного матеріалу. Щоб краще проілюструвати подальший виклад матеріалу про Романа Шухевича як видатного політичного діяча, стратега і тактика повстанської війни, нагадаю коротко штрихи його біографії, які стосуються безпосереднього набуття ним військового фаху. Народився у Львові 30 червня 1907 р.¹ Виховувався у глибоко патріотичній родині. Ще змалечку полюбив спорт. Після переїзду родини до Кам'янки-Бузької і постійних купань та веслування на Бузі досягнув значних спортивних результатів. Ставши учнем Академічної гімназії у Львові, брав активну участь у житті «Пласту», відбував і влітку, і взимку довгі мандрівки лісами Львівщини, навчався добре орієнтуватися на терені, досконало вивчив вулиці і провулки Львова, а з переїздом батьків до Радехова освоїв і т. зв. Галицьку Волинь. Ще з гімназійних років, будучи членом УВО, захоплюючись спортом (плавання, футбол, волейбол, лижі) [8, 196–197] і розширюючи коло своїх знайомств, він водночас підшукував і виховував собі майбутніх бойовиків. Уже 1926 р. Р. Шухевич виконав атентат на польського шовініста – шкільного куратора Собінського, далі організував вдалий замах на комісара польської поліції Чеховського, акцію 1932 р. в Городку, акцію-протест супроти більшовицького голодомору 1933 р. (виконавець М. Лемик) та взяв участь у замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Перацького.

Водночас Р. Шухевич пильно вчився, присвячуючи найбільше часу здобуттю військового фаху. Він глибоко простудіював історію воєн і воєнного мистецтва, вивчав військову справу, яку практично освоював під час служби в польській армії. Як відомо, закінчити школу підхорунжих не зміг через підозру в неблагонадійності. Окрім того, він студіював інженерну справу в політехніках Львова і Гданська, а для поглиблення військових знань неодноразово виїздив за кордон.

Значне місце у військовій біографії Р. Шухевича посідає його діяльність на Закарпатті в 1938–1939 рр. Динамічні події на цьому невеличкому клаптику української землі, які сталися після державно-політичних змін у Чехо-Словаччині, привернули особливу увагу Крайової Екзекутиви ОУН. Через кілька місяців після звільнення за амністією 1937 р. з польської в'язниці Р. Шухевич нелегально переходить на Закарпаття і під псевдонімом «Щука» розпочинає активну працю в Генеральному штабі, який очолював один з ідеологів ОУН, військовий референт Крайової Екзекутиви, автор студій «Українська воєнна доктрина», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття» народжений на Покутті Михайло Гузар-Колодзінський. На той час у штабі працювали також Зенон Коссак, поручник Чорний (Гриць Барабаш), четар Кріс (Левко Крисько) [27] та інші. Будучи старшиною для окремих доручень, Р. Шухевич часто їздив до Праги, Відня, Берліна, а завдяки його домовленостям з українськими підприємцями Галичини роздобуто кошти на обмундирування й озброєння 6-ти тисяч бійців Карпатської Січі. На Закарпатті Р. Шухевич познайомився з Олегом Ольжичем (Кандибою), який виконував там доручення Проводу ОУН (мельниківців) та зав'язав з ним дружні стосунки [21, 100–101].

Вийшовши з оточення завдяки випадковому збігові обставин, Р. Шухевич через Румунію і Югославію перейшов до Австрії і Проводом ОУН (революційної, чи, офіційно – самостійників-державників) був призначений зв'язковим у Данцігу (Гданську) для земель під Польщею. Там

¹ Дуже символічно, що саме в день народження Р. Шухевича 30 червня 1941 р. ОУН-р, членом проводу якої він був, проголосить відновлення Української Держави у його рідному місті.

його застав початок Другої світової війни. На цей час Р. Шухевич практично закінчив своє навчання, став одним із провідних і найкраще вишколених діячів ОУН.

Геополітик і стратег

Отримавши ґрунтовні загальні і військові знання, маючи велику практику підпільної діяльності як референт зв'язку з українськими землями в СРСР (1939 – 1940), а від весни 1941 р., будучи крайовим провідником на західних окраїнах українських земель (Посяння і Лемківщина), Р. Шухевич добре розумів геополітичне місце України в планах Гітлера і Сталіна, виступав за безкомпромісну боротьбу проти обох диктаторів. Мав рацію З. Карбович (Я. Стецько), твердячи: «Власне ген. Роман Шухевич–Чупринка своєю геніяльною інтуїцією воєнного стратега-політика і державного мужа-революціонера збагнув змісл сучасної доби і був розгорнув всенародне повстання до небувалих розмірів. Разом з тим, він поєднав національну ідею із соціальною в одну цілість. Як відомо, під його керівництвом ОУН, ініціатор організації УПА, поставила особливий наголос на соціальний аспект революції. Тому УПА стала на захист всебічних інтересів як нації, так і одиниці. Захищала український народ від насильницького вивозу німцями і москалями на каторжні роботи, відбирала від окупантів контингенти, що їх вони терором забирали, головно в українських селян, виступила проти плянів гітлерівських і московських наїзників використовувати український народ у війні як «гарматне м'ясо», словом – повністю захищала його соціально-економічні інтереси» [17, 394].

Водночас як політик він використовував будь-які можливості, щоб підготувати кадри для майбутньої збройної боротьби. Причому ці його дії виконувалися за дорученням і згодою проводу ОУН. Маю на увазі організацію низки військових курсів у Кракові, де Р. Шухевич, до речі, відбув курс вищих офіцерів, а також його участь у керівництві т. зв. «українського батальйону «Нахтігаль», де пройшли вишкіл найкращі представники молоді, які потім поповнили старшинський склад УПА. Він добре розумів, коли і куди необхідно скеровувати фахових військовиків. Як ілюстрацію наведу спомини сотника В. Грабенка «В рядах УПА на Костопільщині (Спомини з 1944 р.)»:

«Десь у березні 1943 р. я дістав виклик через зв'язкового від к-ра нашого куреня, Романа Шухевича, зголоситися у Львові. Зв'язковий подав адресу, кличку і до кого зголоситися. На цю адресу прибули ще мої добрі знайомі з куреня – Михайло Дуда («Громенко»), пізніше сотенний у Перемиському повіті, та Дмитро Корда

(«Кінаш»), сотенний у Дубенищині на Волині. На зустрічі к-р Р. Шухевич спочатку розпитав про ситуацію і настрої населення. Опісля він поінформував нас, що на Волині почалася відверта збройна боротьба проти німців і твориться УПА. Там потрібно військовиків, які будуть вишколювати добровольців чи очолять бойові відділи. Тож він запропонував нам перейти на Волинь та вступити до УПА. Ми погодилися. Тоді к-р Р. Шухевич дав нам супровідного листа й поінформував, коли й де ми маємо зголоситися» [24, 68].

Великий політичний резонанс мало приєднання для спільної боротьби проти німців і більшовиків вояків різних національних відділів, які були сформовані при німецькій армії. Ці відділи неохоче воювали проти УПА, але й перебіжчиків від них на бік повстанців було мало – на особовий склад впливала німецька пропаганда, нібито полонених українські повстанці знищують. У червні 1943 р. головне командування УПА видало свій перший заклик російською мовою до грузинів, що мало великий успіх. Пізніше таке звернення друковано мовами інших народів, які вже на той час були в УПА. Ці звернення друкувалися навіть в Одесі. Вже у вересні 1943 р. вояки окремих національностей розпочали творити однонаціональні відділи – перші відокремилися азербайджанці, а в жовтні 1943 р. до УПА перейшов увесь азербайджанський батальйон зі Здолбунова.

За ініціативою УПА і на території, їй підпорядкованій, 21–22 листопада 1943 р. відбулася Перша конференція поневолених народів Сходу Європи й Азії, в роботі якої неофіційно взяв участь Р. Шухевич. Вироблено низку політичних і практичних організаційних ухвал, спрямованих на поширення спільної боротьби супроти імперських амбіцій Москви і Берліна.

Стратегічне мислення Р. Шухевича проявилось в замиренні з мадярами, румунами і частково з поляками, а така політика в 1943 – 1944 рр. значно підвищила можливості УПА.

Заступивши посаду Головного Командира УПА й обравши свідомо шлях боротьби на два фронти, Р. Шухевич поставив завдання орієнтації винятково на власні сили. Послідовно здійснено дуже важливий і серйозний перехід з віджилих методів мобілізації сил, яка ґрунтувалася на орієнтації тільки на кадри організації, перейдено на методи опори на широкі народні маси. Як справедливо констатує В. Янів, «*ОУН саме під проводом Шухевича перейшла шлях від індивідуального терору до масової боротьби, і це найкраще говорить про глибоку еволюцію, вповні узгоджену з законами божественної науки і не викликаючу ніякого сумніву*» [39, 77–78].

До найголовніших політичних планів, які втілював у життя Р. Шухевич, належить скликання 11–15 липня 1944 р. після ґрунтовної підготовки на Самбірщині установчого Великого збору Української Головної Визвольної Ради. Як свідчить Р. Шухевич у своїй статті «До генези Української Головної Визвольної Ради», план утворення всеукраїнського, загальнонаціонального політичного центру зродився в колах Головного командування УПА восени 1943 р., а весною 1944 р. утворено Ініціативний комітет» [6, 9]: «... *наближення до кінця війни між окупантами України – гітлерівською Німеччиною і большевицькою Москвою, та, у зв'язку з цим, можливість заіснування догідної ситуації для української визвольної справи, значний зріст ваги української проблеми внаслідок визвольної боротьби українського народу – всі ці моменти спонукали Головне командування УПА заініціювати акцію в напрямі утворення загальнонаціонального всеукраїнського політичного центру, який взяв би на себе найвище політичне керівництво визвольною боротьбою за Українську Самостійну Соборну Державу та репрезентував би цю боротьбу назовні*» [35, 54].

Розроблено основні пункти політичної платформи, що мала стати основою формування нового політичного представництва:

– *Беззастережно визнати ідею Української Самостійної Соборної Держави як найвищу ідею українського народу.*

– *Визнати революційні методи боротьби за Українську Самостійну Державу також доцільними методами визвольної боротьби.*

– *Здекларувати своє вороже наставлення супроти московських більшовиків та німців як окупантів України.*

– *Визнати демократію як державний принцип Представництва* [6, 9].

До речі – засади демократії в діяльності ОУН закладено ще на III Великому зборі 1943 р. з ініціативи Р. Шухевича.

Створення УГВР мало виняткове політичне значення, оскільки було сформовано керівний орган не однієї партії, а всієї Воюючої України. Місце перебування УГВР – Україна. З ініціативи керівника виконавчого органу – Генерального Секретаріату – та Генерального секретаря військових справ Р. Шухевича УГВР затвердила «Присягу вояка УПА», що її зобов'язано було перевести у всіх військових відділах. Цей крок практично засвідчив, що УПА, склавши присягу, перетворилася в регулярні Збройні сили України, військова структура яких завершилася у листопаді 1943 р.

Від часу створення УГВР саме цей орган ухвалював усі стратегічні рішення, як, наприклад, демобілізацію та поступовий перехід особового складу у збройне підпілля, бойкот виборів, а також підвищував військові ранги, відзначав за участь у бойових діях та працю в підпільній мережі. Якщо практичні деталі і особливості проведення демобілізації мали свою специфіку в різних частинах дислокації, то ухвала УГВР і Головного командування на чолі з Р. Шухевичем після «великої блокади 1945 – 1946 рр.» (тривала майже 6 місяців) про проведення демобілізації військових відділів від червня 1946 р. переслідувала стратегічну мету: зберегти людей.

Попри вкрай складні обставини боротьби з загонами НКВД, воякам треба було скріпити підпільну мережу. Демобілізовані вояки у 1946 – 1949 рр. поступово переходили у збройне підпілля, допомагали мережі ОУН організувати масштабні акції протесту (бойкот т. зв. «виборів», зрив колективізації тощо), проводячи періодичні наскоки на районні центри і відділи НКВД.

Після виходу у світ брехливого антиукраїнського двотомного опусу Владислава і Сви Семашків про події на Волині в 1943 – 1944 рр. [31], тобто про т. зв. українсько-польську різню, винними в якій колишній агент спецслужби 27 дивізії АК (та й дуже імовірний агент НКВД Семашко-старший) вважає винятково українців.

Ситуація в Польщі, що її спричинив вихід у світ цієї далеко не наукової книжки, змусила низку дослідників в Україні взятися до висвітлення цього питання (Я. Ісаєвич, Я. Царук, В. Сергійчук, І. Льюшин та ін.). Не місце тут досліджувати «Хто почав першим?», «Хто винен?», але документи, насамперед комунікат Проводу Організації Українських Націоналістів (С. Бандери) про польсько-українські відносини цього часу, однозначно свідчать, що Провід ОУН і УПА до злочинів проти мирного населення стосунку не мав, а навпаки, робив усе можливе, щоб цю різню спинити.

Цитую тільки дешицу з надзвичайно важливого документа нашого національно-визвольного руху:

«Як по одному, так і по другому, польському та українському, боці знайшлися елементи, що дали себе впрягти свідомо чи несвідомо до чужого воза (Москви і Берліна. – Б. Я.), і виконували роботу, що крім шкоди для національних інтересів власних народів, нічого иншого принести не може.

Провід ОУН самостійників-державників заявляє:

1. ОУН самостійників-державників неодноразово в своїх офіційних публікаціях займала становище до польського населення на українських землях та до українсько-польських відносин взагалі і своє негативне становище до тих форм боротьби, що їх згадані події виявляють.

2. Ні український нарід, ні Організація нічого спільного з тими масовими убивствами не мають.

3. Польсько-українська різня лежить сьогодні в інтересі Німеччини, а в першу чергу – в інтересі большевицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищення українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями.

Провід ОУН самостійників-державників осуджує акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б, і зважає все українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію та отриматись постави, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу.

Заразом Провід ОУН самостійників-державників апелює до польського населення здержатись від усяких форм протипольських виступів та чинно їм протиставитися. Усі самочинні акти терору, звідки вони не виходили б, Провід ОУН самостійників-державників уважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішучо поборювати.

Постій, жовтень 1943 р.

Провід Організації Українських Націоналістів самостійників-державників» [12, 275–277].

На жаль, важко відшукати аналогічний документ від лондонського еміграційного уряду генерала В. Сікорського чи Головного командування Армії Крайової. На моє переконання автором документ, а саме такої його редакції, є Р. Шухевич.

Разом з тим звіти командира АК генерала Т. Коморовського підтверджують, що керівництво ОУН і УПА та особисто Роман Шухевич стояли осторонь акцій геноциду проти поляків.

Ось промовистий документ: генерал Т. Коморовський 19 серпня 1943 р. повідомив Центрові: «Організацію різні неодноразово підтримує місцевий апарат ОУН, опанований знизу **радянськими диверсантами**². Йому також належить приписати відозву від 18 травня, яка покладає відповідальність за випадки [геноциду] на Польщу і вислугування [жертв] перед Німеччиною, і до поширення різні. Націоналістичний Провід не панує над низами. Бульба, як і Роман Шухевич, керівник бандерівського легіону 1941 [р.], шукав у червні ц. р. порозуміння з волинським окружним делегатом [Армії Крайової], відмовляючись від різні, подібно як і львівське керівництво бандерівців» [2, 59].

На жаль, керівництво АК на такі переговори не пішло, а лондонський еміграційний уряд щодо врегулювання конфлікту з українцями на українській землі підпорядкованій йому польській підпільній армії ніяких вказівок не давав.

Організація підпілля

Почавши розбудовувати свої структури в Галичині лише в середині 1943 р., ГВШ та командування УПА-Захід скерували основні сили в Карпатський регіон. Це було зумовлено насамперед

² Виокремлення наше. – Б. Я.

придатністю терену для ведення партизанської боротьби, а також у зв'язку з новим шматуванням українських етнічних територій тепер уже між СРСР і маріонетковим Тимчасовим комітетом національного визволення Польщі. 9 вересня 1944 р. між урядом УРСР і комітетом у Любліні була підписана угода про українсько-польський кордон і взаємне переселення українського населення з Польщі до УРСР, а польського – з УРСР до Польщі. За т. зв. «соціалістичний вибір» Польщі за рішенням Сталіна назавжди передавалося 17 повітів Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя, де назагал мешкало майже 1 млн. українців [11, 267–268]. Якщо додати, що на теренах Закерзоння розпочався терор супроти українців і з боку антикомуністичної Армії Крайової (АК), то головне командування УПА просто вимушене було перекинути свої значні сили саме туди.

На початку 1945 р. Головний військовий штаб УПА на чолі з генералом Тарасом Чупринкою перебував на Золочівщині. Про це ми маємо свідчення командира відділу особливого призначення «УПА-Схід» Костя Гіммельрайха («Шелест», «Кий»), родом з Київщини, колишнього старшини Червоної армії.

Після вишколу у старшинській школі «Олені» в Карпатах, К. Гіммельрайх разом з 18-ма випускниками отримав наказ йти в розпорядження ГВШ УПА, в район с. Скварява, що на Золочівщині.

Зустріч із Тарасом Чупринкою і приділ на посаду командира відділу особливого призначення, метою якого було взяти Київ після початку ймовірної війни між СРСР і американсько-англійським блоком, відбулася на початку січня 1945 р. біля с. Тростянець між Підгайцями і Рогатином (на нашу думку, це було, мабуть, у лісовому горбкуватому масиві між Тростянцем і Липицею). Проте надії на війну між СРСР і альянтами швидко розвіялися, і вже від вересня 1945 р. К. Гіммельрайх з рейдом пішов на Захід.

Описуючи своє перебування на Золочівщині, К. Гіммельрайх фіксує картину, як діяли структури УПА і підпілля на тих теренах: *«В невеличкому селі Гологори наша група зупинилась на декілька днів... Тут мушу коротко сказати, що я тоді дуже дивувався організації підпільної адміністрації, базованої на мережі ОУН. Не було жодного найменшого села без станичного і станичної, без якогось хоч і примітивного, але санітарного пункту. В кожному найменшому селі було декілька зв'язкових, що тримали постійний зв'язок з околицьніми селами. В кожному селі була своя боївка, що вела розвідку й охорону села. Декілька сіл, як правило, мали самооборонні кущові відділи (СКВ), називані популярно теж кущовими боївками. Така кущова боївка іноді налічувала до сотні осіб. Вони переважно стаціонували в лісах поміж селами, де мали землянки і бункери. перебувало завжди не менше однієї третини всієї боївки. Це було місце збору в разі якоїсь тривоги всієї боївки. І лише під час великих облав вони розходились по своїх селах, де кожен мав криївку.*

Організація всього підпілля була взірцева. Навіть підпільна пошта – і та працювала. Посилали листи чи замовлення й той лист мандрував від села до села, з рук одного зв'язкового до другого. Правда, така пошта потребувала багато часу, але лист неодмінно потрапляв у призначене йому місце... Місцева розвідка досконало знала, що діється навколо» [25, 200, 202, 208].

Про ефективну діяльність підпільної мережі ОУН на Брідщині і Золочівщині свідчить те, що після оточення влітку 1944 р. у Брідському котлі усього німецького угруповання, куди входила і дивізія «Галичина», до УПА перейшло близько 1 тис. дивізійників [37, 199–214]. І це в той час, коли у зв'язку з підходом лінії фронту командування УПА передислокувало свої відділи в безпечніші місця. Факти свідчать, що попри негативне ставлення ОУН-Р (бандерівців) до ідеї творення дивізії, підпілля мало з дивізійниками зв'язок і в дивізії діяли його клітини.

Боротьба з червоними партизанами

Про безчинства червоних партизанів свідчать самі ж радянські архіви.

Піяцтво, грабунки, терор були буденним явищем в партизанських загонах

Сабурова, Медведєва та ін. А окремі загони отримували навіть поіменні списки т. зв. *«самостійних націоналістів ОУН, подлежащих уничтожению»*, як це мав загін Чепіги [3, 362–364, 371–378 та ін.].

Аналізуючи масив опублікованих досі документів про діяльність червоних партизанів, доходимо висновку, що збір даних про діяльність ОУН і УПА, створення прорадянської агентурної мережі та

нищення українського підпілля було найголовнішим завданням, яке Москва ставила перед усіма своїми партизанськими формуваннями [26, 24–26]. Успішно протистояти діям червоних партизанів [20] змогли тільки добре організовані підпільні структури та дії Служби безпеки УПА.

Практика боротьби з червоними партизанами була складною, це тема окремого спеціального дослідження, але вона дасть змогу опрацювати багато тактичних методів, які особливо пригодилися пізніше в боротьбі з загонами НКВД.

Рейди УПА

Рейдами називали швидкі марші окремих відділів по теренах, не охоплених повстанським рухом. Практикування таких акцій розпочалося від весни 1945 р., отже, у їх розробці взяв участь Р. Шухевич. Перші рейди по Польщі провів відділ «Галайда II» (командир Куліш) і дійшов майже до самої Варшави, а відділ «Холодноріччя» (командир Град) рейдував по Закарпаттю. Влітку 1945 р. відділ «Вовки» пішов у рейд на Підляшшя, «Помста Полісся» успішно рейдував по Берестейщині та Пинщині. Великий успіх мав перший рейд у Словаччину під загальним керівництвом командира ТВ «Маківка» Андрієнка (Олександра Луцького). Другим таким же успішним рейдом був рейд, проведений весною 1946 р. під командуванням Мирона (Володимира Гошка), коли повстанці відвідали понад 100 сіл, де організували мітинги і бесіди з населенням.

Завдання, яке ставилося перед рейдовими частинами, – пропаганда ідей українського національно-визвольного руху, створення умов для активізації революційних сил і створення протидержавних настроїв широких мас людності [10, 657–667].

Для проведення цих акцій Головне командування розробило «Інструкцію для командирів рейдуючих відділів» та «Короткі вказівки для тих, що йдуть у рейд в Словаччину» (надруковано в журналі «До Зброї», ч. 2–3 за 1947 р.).

Великі рейди УПА 1947 – 1950 рр.

У зв'язку з примусовим виселенням із Закарзоння у другій половині 1947 – 1948 рр. українського населення загоны УПА змушені були перебратися в Україну або йти на Захід. Перехід озброєних відділів до Німеччини та Австрії – а це майже 1500 км в умовах переслідування комуністичної влади Польщі і Чехословаччини, без карт і знання терену – змусило Захід повірити в реальність боротьби проти сталінського режиму на теренах України.

Велике пропагандивне значення мали також рейди УПА в 1947 – 1950 рр. до Східної Пруссії та Румунії, які відбулися успішно.

Отже, організація рейдів бойових загонів УПА, які спланувало і провело Головне командування на чолі з генералом Р. Шухевичем, виконало і тактичні завдання, і свою стратегічну мету – надати збройній боротьбі українського народу міжнародного резонансу, що був дуже небажаний для більшовицького режиму.

Вклад у воєнну науку

Я вже цитував В. Янева, який вважав найбільшою заслугою Р. Шухевича те, що під його керівництвом ОУН перейшла від індивідуального терору до масової боротьби [39, 77–78]. Отже, саме так вирішив генерал «найстратегічнішу задачу» українського національного руху.

Разом з тим Р. Шухевич зробив вагомий внесок у розвиток воєнної науки:

1. Завершення структури УПА (листопад 1943 р.), створення Головної команди та її Головного військового штабу, якому підпорядковувалися всі тактичні відділи та територіяльні з'єднання, утворення трьох генеральних воєнних округ:

- УПА-Північ;
- УПА-Захід;
- УПА-Південь.

2. Структурування Головного штабу на 7 відділів:

- I-й – оперативний;
- II-й – розвідчий;
- III-й – постачання;

- IV-й – персональний;
- V-й – вишкільний;
- VI-й – політичного виховання;
- VII-й – військових інспекторів.

Кожен відділ ГВШ мав свої чітко визначені функції і працював за схемою функціонування генеральних штабів регулярної армії з відповідною специфікою збройної боротьби.

Інструкції щодо діяльності ГВШ чітко регламентували його роботу. Наприклад, відділи ГВШ мали перебувати на віддалі один від одного не менше як п'ятигодинного нічного переходу. Документи, які мали бути у відділах, стосувалися тільки оперативних тактичних дій тощо. Це не давало змоги ворогові знищити ГВШ однією воєнною операцією та паралізувати діяльність усієї УПА.

3. Поділ трьох Генеральних округ на воєнні округи (ВО).

З початком 1944 р. існувало 11 ВО, кожна ВО ділилася на тактичні відтинки (ТВ) зі своїм командуванням. Така структура ГВШ та територіального поділу усієї армії була продумана та впродовж тривалого часу діяла доволі ефективно.

4. Плекання української військової документознавчої терміносистеми.

Як професійний військовик, Р. Шухевич добре розумів, що армія мусить мати статuti, які б регламентували насамперед її бойові дії. Розуміючи, що бойові статuti Червоної армії є фаховими, вирішено видати особливо важливі документи українською мовою. Так, у 1944 р. в перекладі Д.М.Б. воїни УПА отримали «Бойовий правильник піхоти» (переклад «Боевого устава пехоты» 1943 р.).

Військова термінологія, яку вжито у цьому «Правильнику», є зразковою. У час, коли влітку 1992 р. перший Міністр оборони незалежної України генерал-полковник Костянтин Морозов доручив мені підготувати українську редакцію Загальновійськових статутів Збройних сил України (ми працювали тоді спільно зі сл. пам'яті дрогобичанином професором Мар'яном Демським), я ознайомився з багатьма наказами генерала Р. Шухевича і можу констатувати, що всі ці документи відзначаються високою фаховістю, ясністю викладу і, передовсім, чистотою української військової мови. Вони не йдуть в жодне порівняння з наказами нашого Міністерства оборони, з чинними сьогодні статутами Збройних Сил України.

Очевидно, Р. Шухевич був знайомий у рукописі з працею командира старшинської школи «Олені-1» Хмеля «Українська партизанка», яка побачила світ у виданні ЗЧ ОУН у 1959 р. У цій невеликій за обсягом книжці узагальнено досвід багаторічної повстанської війни, вона є цінним джерелом до історії української військової науки. Про захоплення генерала чіткими формулюваннями і політичних, і військових термінів, мені особисто розказував Петро Дужий. А це свідчить, що генерал Р. Шухевич був людиною високої культури, усвідомлював вагу слова, розумів, що розвиток національної військової терміносистеми є одним із важливих аспектів того, що мав робити Головний військовий штаб УПА.

Я вже говорив про сміливість і безкомпромісність генерала. Врешті, своєю смертю на рідній землі він до кінця виконав свій моральний обов'язок перед десятками тисяч своїх товаришів по зброї, які полягли в боротьбі за Українську державність.

Як людина він, очевидно, міг помилятися, але рішучою волею долав свої помилки. Був час, коли Р. Шухевич справді вірив, що західні держави розпочнуть війну з Радянським Союзом і робив усе можливе, щоб використати цю можливість якнайкраще. Що цього не сталося – не вина ні Проводу національного руху, ні Головного командування УПА, які очолював генерал Тарас Чупринка. США та їх союзники, виходячи із власних інтересів, не почали війни з більшовиками ні в 1946, ні в 1947 рр., ні пізніше – цю війну власними силами ще багато років вела Українська Повстанська Армія. Але генерал Р. Шухевич не допустився помилки в стратегії. В те, що радянська імперія розвалиться, він вірив, а в тому, що вона таки впала, є велика заслуга кожного підпільника ОУН, кожного вояка УПА, врешті – кожного українського патріота.

Висновки. Роль генерала Р. Шухевича в організації УПА, у формуванні стратегії і тактики повстанської війни – незаперечна. Після його смерті, яка сталася 5-го березня 1950 р. в с. Біло-

горща коло Львова, втрачено найголовніше – мозковий центр, який володів ситуацією в краї, мав широко розгалужену агентурну мережу, разом зі зв'язками із закордоном. Його загибель дала змогу органам МДБ заслати своїх агентів у Німеччину, Англію, провести арешти зв'язкових, яких скеровували ЗЧ ОУН, ще до смерті Сталіна перевести організовану боротьбу українського підпілля в розрізнений опір окремих груп [32, 305–308]. Тому детальне дослідження життя і діяльності Р. Шухевича додасть багато нових сторінок до розуміння масштабів збройного опору УПА, організації підпілля, розуміння тих обставин, в яких довелося йому впродовж майже восьми років керувати збройною боротьбою супроти гітлерівського і сталінського режимів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Акція «Вісла». Документи / Упорядник і ред. Є. Місило. – Львів; Нью-Йорк [б. в.], 1997. – 234 с.
2. Armia Krajowa w dokumentach. 1939 – 1945. – Т. III. Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – Londyn: Studium Polski podziemnej, 1976. – 626 s.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – Кн. 2. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
4. Буковський І. В. Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938 – 1939): автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. В. Буковський. – Львів, 2004. – 17 с.
5. Бурнашов Г. Лицар українського духу / Г. Бурнашов. – Івано-Франківськ: «Сіверсія МВ». – 86 с.
6. Бюро інформації УГВР. – Р. 1. – Вип. 2. – 1948. – Серп. – С. 9. Передрук.
7. Вахула М. Є. Роман Шухевич – військовий і політичний діяч України: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М. Є. Вахула. – Львів, 2010. – 20 с.
8. Вацеба О. М. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / О. М. Вацеба – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 232 с.
9. Видатні діячі України минулих століть: Меморіальний альманах. – Київ: Євромідж, 2001. – 624 с. (Серія «Золоті сторінки української еліти»). Головами редколегії цього альманаху були В. Смолій та І. Драч, а головним редактором – О. Шокало. Зміст фундаментальної книжки: Уряди України у ХХ ст.: Наукове документальне видання / Ред. рада: А. К. Кінах (голова); Відп. ред. В. М. Литвин. – Київ: Наук. думка, 2001. – 608 с. – засвідчує, що знову повністю зігноровано Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р. у Львові (голова уряду Я. Стецько), утворення в липні 1944 р. Української Головної Визвольної Ради – уряду Воюючої України (голова УГВР К. Осмак, голова Генерального секретаріату Р. Шухевич).
10. Гриневич В. Історія українського війська 1917 – 1995 / В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.
11. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
12. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
13. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х років: Документи, матеріали, спогади: У 3 т. / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996 – 2002. – Т. 1. – 752 с.; Т. 2. – 540 с.; Т. 3. – 418 с.
14. Дужий П. Генерал Тарас Чупринка (Нариси про Романа Шухевича – Головного Командира УПА) / П. Дужий. – Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1997. – 64 с.
15. Зайцев О. Ю. Український інтегральний націоналізм (1920 – 1930-ті роки): генеза, еволюція, порівняльний аналіз: автореф. дис. ... докт. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Ю. Зайцев – Львів, 2014. – 36 с.
16. Ісаюк О. Роман Шухевич / О. Ісаюк. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 255 с.
17. Карбович З. Два світи – два символи (Рік ген. Чупринки-Шухевича – проти року злочинця Леніна!) / З. Карбович // Визвольний шлях. – 1970. – Кн. 4. – С. 387–395.
18. Кентій А. В. Українська Повстанська Армія в 1942 – 1943 рр. / А. В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 287 с.; *Його ж.* Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 219 с.; *Його ж.* Нарис боротьби ОУН–УПА (1946 – 1956 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
19. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
20. Клоков В. М. О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине (1941 – 1944) / В. М. Клоков. – К., 1994. – 74 с. (Историч. тетради Інститута історії України НАН України).

21. Кравців Б. Людина і вояк. В другу річницю смерті сл. п. Романа Шухевича-Чупринки / Б. Кравців // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича / Уложив Г. Васькович. – Мюнхен: Видання Української Видавничої Спільноти й Українського Інституту Освітньої Політики, 1990. – С. 83–115.
22. Кузик С. Штаб-квартира Романа Шухевича у Княгиничах / С. Кузик. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2007. – 192 с.
23. Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії / В. Кук. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Вид. 2. – 120 с.
24. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1984. – Т. 5: Волинь і Полісся. Німецька окупація. – 309 с.
25. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1987. – Т. 15: Кость Гіммельрайх («Шелест», «Кий»). Спогади командира відділу особливого призначення «УПА–Схід». – 270 с.
26. Полянський О. Армія нескорених: До 60-річчя УПА / О. Полянський. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
27. Розмова з Євгеном Стаховим (особистий архів Б. Якимовича).
28. Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України. – Тернопіль: Ідея і Чин України, 2005. – 336 с.
29. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). – Т. 1–2. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. – Т. 1 – 640 с.; Т. 2. – 584 с.
30. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
31. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939 – 1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – Warszawa: W-wo Borowickie, 2000 – 2001. – Т. 1. – 998 s.; Т. 2. – 1434 s.
32. Судоплатов П. Разведка и Кремль: Записки нежелательного свидетеля / П. Судоплатов. – Москва, 1996. – 510 с.
33. Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 66.
34. Україна: Віхи історії / Голова ред. ради В. А. Смолій. – К.: Мистецтво, 2001. – 432 с.; іл. – фотографія Р. Шухевича і кілька світлин вояків УПА є лише на с. 322–331, натомість «вождів» СРСР та УРСР в цій книжці не злічити. Мізерна інформація про діяльність УПА міститься в книжці: *Литвин В. М., Смолій В. А., Шпаковатий М. І.* Ілюстрована історія України. – Київ: ВД «Альтернативи», 2001. – 352 с. – Див. с. 217. Іронія долі: світлину Р. Шухевича поміщено на тій сторінці, де поміщено фото, на якому зображено, як радянський маршал, українофоб Г. Жуков підписує акт про капітуляцію Німеччини в Карлсгорсті 8 травня 1945 р. Одіозним, по суті, є т. зв. довідник «100 найвідоміших українців. – Київ: Книжковий дім «Орфей»; Москва: Вид-во «Вече». – 2002. – 584 с. Шукати там Р. Шухевича годі, хоча анотація книжки твердить, що там подано «Сто портретів представників українського народу, долі ста непересічних постатей, які присвятили себе боротьбі і розбудові української держави, ратним подвигам і політичній діяльності...». Очевидно, що в наведених книжках ніде не згадано про Є. Коновальця та С. Бандеру.
35. Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944 – 1950 // Причинки до суспільного мислення. – Торонто: Дослідницький Інститут «Студіум», 1989. – Ч. 1. – 430 с.
36. Чайківський Б. «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича / Б. Чайківський. – Львів: Вид-во Мс, 2005. – 102 с.
37. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; «Просвіта», 1996. – 359 с.
38. Якимович Б. Роман Шухевич – стратег і тактик повстанської війни / Б. Якимович. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 45 с. (Серія «Дрібненька бібліотека»; Ч. 18). З додатком поезій Петра Шкраб'юка. І дуже шкода, що сучасні молоді дослідники Визвольного руху цієї, так високо оціненої сорацниками генерала книжки, чомусь практично не знають і не використовують для своїх студій.
39. Янів В. Шухевич–Чупринка. Людина і символ / В. Янів // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича / Уложив Г. Васькович – Мюнхен, 1990. – С. 67–82.
40. Ярош Я. Керманіч Повстанської Армії (Роман Шухевич – Тарас Чупринка – Головний Командир УПА) / Я. Ярош. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2007. – 160 с.

REFERENCES

1. Aktsiia «Visla». Dokumenty / Uporiadnyk i red. Ye. Misylo. – Lviv; Niu-York [b. v.], 1997. – 234 s.
2. Armia Krajowa w dokumentach. 1939 – 1945. – Т. III. Kwiecień 1943 – lipiec 1944. – Londyn: Studium Polski podziemnej, 1976. – 626 s.

3. Bilas I. Represyivno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953: Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz / I. Bilas. – Kn. 2. – K.: Lybid – Viisko Ukrainy, 1994. – 432 s.
4. Bukovskiy I. V. Utvorennia i diialnist viiskovykh formuvan Karpatskoi Ukrainy (1938 – 1939): avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / I. V. Bukovskiy. – Lviv, 2004. – 17 s.
5. Burnashov H. Lytsar ukrainskoho dukhu / H. Burnashov. – Ivano-Frankivsk: «Siversiia MV». – 86 s.
6. Biuro informatsii UHVR. – R. 1. – Vyp. 2. – 1948. – Serp. – S. 9. Peredruk.
7. Vakhula M. Ye. Roman Shukhevych – viiskovy i politychni diiach Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / M. Ye. Vakhula. – Lviv, 2010. – 20 s.
8. Vatsiba O. M. Narysy z istorii sportyvnoho rukhu v Zakhidnii Ukraini / O. M. Vatsiba – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 1997. – 232 c.
9. Vydatni diiachy Ukrainy mynulykh stolit: Memorialnyi almanakh. – Kyiv: Yevroimidzh, 2001. – 624 s. (Serii «Zoloti storinky ukrainskoi elity»). Holovamy redkolehii toho almanakhu buly V. Smolii ta I. Drach, a holovnym redaktorom – O. Shokalo. Zmist fundamentalnoi knyzhky: Uriady Ukrainy u XX st.: Naukove dokumentalne vydannia / Red. rada: A. K. Kinakh (holova); Vidp. red. V. M. Lytvyn. – Kyiv: Nauk. dumka, 2001. – 608 s. – zasvidchuie, sheho zнову povnistiu zihnorovano Akt vidnovlennia ukrainskoi derzhavy 30 chervnia 1941 r. u Lvovi (holova uriadu Ya. Stetsko), utvorennia v lypni 1944 r. Ukrainskoi Holovnoi Vyzvolnoi Rady – uriadu Voiiuichoï Ukrainy (holova UHVR K. Osmak, holova Heneralnoho sekretariiatu R. Shukhevych).
10. Hrynevych V. Istoriia ukrainskoho viiska 1917 – 1995 / V. Hrynevych, L. Hrynevych, B. Yakymovych ta yn. – Lviv: Svit, 1996. – 840 s.
11. Hrytsak Ya. Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. / Ya. Hrytsak – K.: Heneza, 1996. – 360 s.
12. Hunchak T. Ukraina: persha polovyna XX stolittia: Narysy politychnoi istorii / T. Hunchak. – K.: Lybid, 1993. – 288 c.
13. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rokiv: Dokumenty, materialy, spohady: U 3 t. / Vidp. red. Yu. Slyvka. – Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakvycha NAN Ukrainy, 1996 – 2002. – T. 1. – 752 s.; T. 2. – 540 s.; T. 3. – 418 s.
14. Duzhyi P. Heneral Taras Chuprynka (Narysy pro Romana Shukhevycha – Holovnoho Komandrya UPA) / P. Duzhyi. – Lviv: «Halytska Vydavnycha Spilka», 1997. – 64 s.
15. Zaitsev O. Yu. Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920 – 1930-ti roky): geneza, evoliutsiia, porivnialnyi analiz: avtoref. dys. ... dokt. istor. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / O. Yu. Zaitsev – Lviv, 2014. – 36 s.
16. Isaiuk O. Roman Shukhevych / O. Isaiuk. – Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2015. – 255 s.
17. Karbovych Z. Dva svity – dva symvoly (Rik hen. Chuprynky-Shukhevycha – proty roku zlochyntsia Lenina!) / Z. Karbovych // Vyzvolnyi shliakh. – 1970. – Kn. 4. – S. 387–395.
18. Kentii A. V. Ukrainska Povstanska Armiia v 1942 – 1943 rr. / A. V. Kentii. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 287 s.; Yoho zh. Ukrainska Povstanska Armiia v 1944 – 1945 rr. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 219 s.; Yoho zh. Narys borotby OUN–UPA (1946 – 1956 rr.). – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 111 s.
19. Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka / Yu. Kyrychuk. – Lviv: Dobra sprava, 2003. – 464 s.
20. Klovov V. M. O stratehyy y taktyke sovetskykh partyzan v borbe protyv fashystskykh okupantov na Ukraïne (1941 – 1944) / V. M. Klovov. – K., 1994. – 74 s. (Ystorych. tetrady Ynstytuta ystoryy Ukraïny NAN Ukraïny).
21. Kravtsiv B. Liudyna i voiak. V druhu richnytsiu smerti sl. p. Romana Shukhevycha-Chuprynky / B. Kravtsiv // Zbirnyk na poshanu hen. Romana Shukhevycha / Ulozhyv H. Vaskovych. – Miunkhen: Vydannia Ukrainskoi Vydavnychoï Spilky y Ukrainskoho Instytutu Osvitnoi Polityky., 1990. – S. 83–115.
22. Kuzyk S. Shtab-kvartyra Romana Shukhevycha u Kniahynychakh / S. Kuzyk. – Kolomyia: Vydavnycho-polihrafichne tovarystvo «Vik», 2007. – 192 s.
23. Kuk V. Heneral-khorunzhyi Roman Shukhevych. Holovnyi Komandry Ukrainskoi Povstanskoi Armii / V. Kuk. – Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, 2007. – Vyd. 2. – 120 s.
24. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. – Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 1984. – T. 5: Volyn i Polissia. Nimetska okupatsiia. – 309 s.
25. Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. – Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA», 1987. – T. 15: Kost Himmelraikh («Shelest», «Kyï»). Spohady komandry viddilu osoblyvoho pryznachennia «UPA–Skhid». – 270 s.
26. Polianskyi O. Armiia neskorennykh: Do 60-richchia UPA / O. Polianskyi. – Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2002. – 48 c.
27. Rozmova z Yevhenom Stakhovym (osobystyi arkhiv B. Yakymovycha).
28. Roman Shukhevych: postat na tli doby Voiiuichoï Ukrainy. – Ternopil: Ideia i Chyn Ukrainy, 2005. – 336 s.

29. Roman Shukhevych u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1940 – 1950). – Т. 1–2. – К.: PP Serhiichuk M. I., 2007. – Т. 1. – 640 s.; Т. 2. – 584 s.
30. Serhiichuk V. OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy / V. Serhiichuk. – К.: Dnipro, 1996. – 496 s.
31. Siemaszko W. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939 – 1945 / W. Siemaszko, E. Siemaszko. – Warszawa: W-wo Borowickie, 2000 – 2001. – Т. 1. – 998 s.; Т. 2. – 1434 s.
32. Sudoplatov P. Razvedka y Kreml: Zapysky nezhelatelnoho svydetelia / P. Sudoplatov. – Moskva, 1996. – 510 s.
33. Suchasnist. – 1992. – № 11. – S. 66.
34. Ukraina: Vikhy istorii / Holova red. rady V. A. Smolii. – К.: Mystetstvo, 2001. – 432 s.; il. – fotohrafiiia R. Shukhevycha i kilka svitlyn voiakiv UPA ye lyshe na s. 322–331, natomist «vozhdiv» SRSR ta URSR v tsii knyzhtsi ne zlichyty. Mizerna informatsiia pro diialnist UPA mistytsia v knyzhtsi: Lytvyn V. M., Smolii V. A. , Shpakovatyi M. I. Iliustrovana istoriia Ukrainy. – Kyiv: VD «Alternatyvy», 2001. – 352 s. – Dyv. s. 217. Ironiia doli: svitlynu R. Shukhevycha pomishcheno na tii storintsy, de pomishcheno foto, na yakomu zobrazheno, yak radianskyi marshal, ukrainofob H. Zhukov pidpysuie akt pro kapituliatsiiu Nimechchyny v Karlshorsti 8 travnia 1945 r. Odioznym, po suti, ye t. zv. dovidnyk «100 naividomishykh ukrainsiv. – Kyiv: Knyzhkovyi dim «Orfei»; Moskva: Vyd-vo «Veche». – 2002. – 584 s. Shukaty tam R. Shukhevycha hodi, khocha anotatsiia knyzhky tverdyt, shcho tam podano «Sto portretiv predstavnykiv ukrainskoho narodu, doli sta neperesichnykh postatei, yakii prysviatyly sebe borotbi i rozbudovi ukrainskoi derzhavy, ratnym podvyham i politychnii diialnosti...». Ochevydno, shcho v navedenykh knyzhkakh nide ne zghadano pro Ye. Konovaltsia ta S. Banderu.
35. Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada. Zbirka dokumentiv za 1944 – 1950 // Prychynky do suspilnoho myslennia. – Toronto: Doslidnytskyi Instytut «Studium», 1989. – Ch. 1. – 430 s.
36. Chaikivskiy B. «Fama». Reklamna firma Romana Shukhevycha / B. Chaikivskiy. – Lviv: Vyd-vo Ms, 2005. – 102 s.
37. Yakymovych B. Zbroini syly Ukrainy: Narys istorii / B. Yakymovych. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy; «Prosvita», 1996. – 359 s.
38. Yakymovych B. Roman Shukhevych – strateh i taktyk povstanskoj viiny / B. Yakymovych. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2007. – 45 s. (Serii «Dribnenka biblioteka»; Ch. 18). Z dodatkom poezii Petra Shkrabiuka. I duzhe shkoda, shcho suchasni molodi doslidnyky Vyzvolnoho rukhu tsiiei, tak vysoko otsinenoi soratnykamy henerala knyzhky, chomus praktychno ne znaiut i ne vykorystovuiut dlia svoikh studii.
39. Yaniv V. Shukhevych–Chuprynka. Liudyna i symvol / V. Yaniv // Zbirnyk na poshanu hen. Romana Shukhevycha / Ulozhyv H. Vaskovych – Miunkhen, 1990. – S. 67–82.
40. Yarosh Ya. Kermanych Povstanskoj Armii (Roman Shukhevych – Taras Chuprynka – Holovnyi Komandyr UPA) / Ya. Yarosh. – Kolomyia: Vydavnycho-polihrafichne tovarystvo «Vik», 2007. – 160 s.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2017 р.